

FONETİKA: Danışıq səsləri. Saitlərin növləri: qalın, incə; açıq, qapalı; dodaqlanan, dodaqlanmayan. Samitlərin növləri: kar və cingiltili. Sözüün səs və hərf tərkibi. Bir sıra sözlərdə “o” saitinin [a] kimi tələffüz edilməsi. Söz sonunda cingiltili samitlərin (“b”, “c”, “d”, “g”) tələffüzü.

“K” və “Q” samitlərinin yazılışı və deyilişi. Sözlərin sonunda “k-y” və “q-ğ” əvəzlənməsi. Qoşa samitlə bitən təkhecalı sözlər: eynicinsli qoşa samitlə bitən sözlər, müxtəlifcinsli qoşa samitlə bitən sözlər. Söz ortasında yanaşı gələn **tt, kk, pp, qq** samitlərinin tələffüzü. Ahəng qanunu. Heca. Sözüün yazılışı və deyilişinə görə təhlili (fonetik təhlil).
MƏTN ÜZƏRİNDƏ İŞ. Buraxılış imtahanında istifadə olunacaq mətnlər haqqında məlumat. Təlim üsulları.

LEKSİKA: Sözüün leksik və qrammatik mənası. Əsas nitq hissələrinin həm leksik, həm də qrammatik mənaya malik olması, köməkçi nitq hissələrinin isə ancaq qrammatik mənaya malik olması. Sözüün ilkin - həqiqi mənası. Sözüün məcazi mənası. Çoxmənalı sözlər.

Omonimlər. Omonim sözlərlə çoxmənalı sözlərin müqayisəsi. **Sinonimlər. Antonimlər.** Frazеoloji birləşmələr (sabit söz birləşmələri). Terminlər (alınma sözlər). Sözüün leksik təhlili.

MƏTN ÜZƏRİNDƏ İŞ. Mətnin hissələri: giriş, əsas, nəticə hissə.

ÜSLUBİYYAT. Üslubiyyat və üslub haqqında ümumi məlumat. Azərbaycan ədəbi dilinin funksional üslubları. **Bədii üslubun xüsusiyyətləri.** Bədii üslubun obrazlı nitq forması olması. Bədii üslubun təzahür formaları (şeir dili, nəsr dili, dram dili). Sözüün informativ və poetik funksiyaları. Bədii söz. Bədii təsvir və ifadə vasitələri. Ellipsis. **Elmi üslub.** Elmi üslubun xüsusiyyətləri: izah etmək, şərh etmək, nəticə çıxarmaq. Elmi üslubda sözlərin terminləşməsi (Sözüün terminoloji funksiyası). Sözüün həqiqi mənada işlədilməsinin elmi üslubun xüsusiyyətlərdən biri olması.

Publisistik üslubun xüsusiyyətləri. Publisistik üslubun formaları: yazılı və şifahi. **Rəsmi-ışğüzar üslub.** Rəsmi-ışğüzar üslubun əsas xüsusiyyətləri. Rəsmi sənədlərin dili. İşğüzar sənədlərin dili.

Məişət

üslubu. Məişət üslubunun xüsusiyyətləri. Dialoji nitq. İntonasiya və jest-hərəkət.

Xülasə. Xülasəyə verilən tələblər.

Tezis. Tezisin əsas xüsusiyyətləri.

MORFOLOGİYA

Nitq hissələri. Nitq hissəsi anlayışı. Nitq hissələrinin bölgüsü. Əsas və köməkçi nitq hissələri.

İSİM: ismin əşya adı bildirməsi. Konkret və mücərrəd isimlər. Ümumi və xüsusi isimlər. Tək və cəm isimlər. Toplu isimlər və onların cəm isimlərdən fərqi. İsm quruluşca növləri. Düzəltmə isimlər. Mürəkkəb isimlər və onların yazılışı. İsm halları. Qeyri-müəyyənlik bildirən hallar. Adlıq, qeyri-müəyyən yiyəlik və qeyri-müəyyən təsirlik halların fərqləndirilməsi. Yönlük halda olan sözlərin yazılışı və deyilişi. Çıxışlıq hal şəkilçisinin bəzən fərqli tələffüz edilməsi.

İsm mənsubiyyətə görə dəyişməsi. *Mənbə, mövqə, mənafe, tale, mənşə, su, nə* sözlərinin mənsubiyyətə görə dəyişməsi. Bəzi ikihecalı isimlərin kökündə qapalı saitin düşməsi. İsm şəxsə görə dəyişməsi – xəbərlilik (şəxs) şəkilçiləri.

SİFƏT: Əşyaya aid əlamət və ya keyfiyyət bildirməsi. Sifətin quruluşca növləri: sadə, düzəltmə və mürəkkəb sifətlər. Mürəkkəb sifətlər və onların yazılışı. Tərəfləri bitişik və defislə yazılan mürəkkəb sifətlər. Sifətin dərəcələri: adi, azaltma və çoxaltma dərəcələri. Azaltma və çoxaltma dərəcələrində olan sifətlərin yazılışı.

SAY: Əşyanın miqdarını və sırasını bildirməsi. Sayın quruluşca növləri: sadə, düzəltmə və mürəkkəb saylar. Sayın məna növləri: miqdar və sıra sayları. Miqdar saylarının növləri: Müəyyən miqdar saylar. Qeyri-müəyyən miqdar sayları. Kəsr sayları. Numerativ sözlər və onların işlənmə məqamları. Sayların yazılışı (sözlərlə, ərəb rəqəmləri ilə, Roma rəqəmləri ilə). Miqdar saylarında şəkilçilərin yazılışı. Sıra saylarının yazılışı. Deislə yazılan mürəkkəb saylar. Saylarla işlənən isimlərin təkdə və cəmdə olması.

MƏTN ÜZƏRİNDƏ İŞ. Mətnin növləri

ƏVƏZLİK: Əvəzlik əsas nitq hissələrinin yerində işlənən söz kimi. Əvəzliyin quruluşca növləri: sadə, düzəltmə və mürəkkəb əvəzlilər. Əvəzlilərin məna növləri. Şəxs əvəzliləri. Onların I, II və III şəxsin tək və cəmində olması. İşarə əvəzliləri. **O, bu** əvəzliləri mübtədə vəzifəsində olarkən onlardan sonra vergülün işlənmə məqamları. Sual əvəzliləri. Qeyri-müəyyən əvəzlilər. Təyini əvəzlilər.

FEİL: Onun əşyanın hərəkətini bildirməsi. Təsdiq və inkar feillər. Feillərin şəxsə görə dəyişməsi. Feilin quruluşca növləri. Sadə feillər. Düzəltmə feillər. İsmədən düzələn feillər. Feildən düzələn feillər. Mürəkkəb feillər. Tərəfləri defislə yazılan mürəkkəb feillər.

Feilin qrammatik məna növləri: Hərəkətin subyekti və obyekt. Məlum, məchul, şəxssiz, qayıdış, qarşılıq-birgəlik və icbar növ feillər.

Feilin şəkilləri (Feilin təsriflənən formaları): Feilin zamana görə dəyişməsi. Feilin zamanları: Keçmiş zaman. İndiki zaman. Gələcək zaman. Xəbər şəkli. Xəbər şəklində olan feillərin həm zamana, həm də şəxsə görə dəyişməsi. Xəbər şəklində olan feillərin yazılışı və deyilişi. Əmr şəkli. Arzu şəkli. Vacib şəkli. Lazım şəkli. Şərt şəkli.

İdi, imiş, isə köməkçi sözləri (hissəcikləri). **İdi, imiş** hissəcikləri və keçmiş zaman şəkilçiləri. **İsə** hissəciyi və feilin şərt şəklində şəkilçisi. Cümlədə isə köməkçi sözünün (hissəciyinin) qoşulduğu sözdən sonra vergülün işlənməsi.

Feilin təsriflənməyən formaları. Məsdər, feili sifət, feili bağlama feilin şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişməyən formaları kimi. **Məsdər.** Məsdərin feilə və ismə aid xüsusiyyətləri. Hansı cümlə üzvü vəzifələrində işlənməsi. **Feili sifət.** Feili sifətin feilə və sifətə aid xüsusiyyətləri. Feili sifət şəkilçiləri. Feili sifətin zaman anlayışı bildirməsi. Feili sifət və feildən düzələn sifət. **Feili bağlama.** Feili bağlamanın feilə və zərfə aid xüsusiyyətləri. Feili bağlama şəkilçiləri. Feili bağlamaların, bir qayda olaraq, cümlədə zərflik kimi çıxış etməsi. Hərəkətin tərzini, zamanını və səbəbini bildirməsi. Bəzi sözlərin yerinə görə feili bağlama, yaxud zərf olması.

ZƏRF: Zərf haqqında ümumi məlumat. Zərfin quruluşca növləri: Sadə, düzəltmə və mürəkkəb zərflər. Mürəkkəb zərflərin yazılışı: bitişik, defislə və ayrı yazılan mürəkkəb zərflər. Zərfin məna növləri: Tərzi-hərəkət zərfləri. Zaman zərfləri. Yer zərfləri. Kəmiyyət zərfləri. Həm zərf, həm də digər nitq hissələri kimi işlənən sözlər.

MƏTN ÜZƏRİNDƏ İŞ. Abzas. Abzasın xüsusiyyətləri.

SÖZÜN TƏRKİBİ: Kök və şəkilçi. Leksik və qrammatik şəkilçilər. Şəkilçilərin bir, iki və dördvariantlı olması. İkivariantlı və dördvariantlı şəkilçilər. Bir cür yazılan şəkilçilər. Sözü nü şəkilçilər. **Bitişdirici samitlər: y, n, s**

SÖZ YARADICILIĞI: Sözü nün quruluşca növləri. Sadə sözlər. Düzəltmə sözlər. Mürəkkəb sözlər. Tərəfləri bitişik, defislə və ayrı yazılan mürəkkəb sözlər. Sözü nün tərkibinə görə təhlili.

KÖMƏKÇİ NİTQ HİSSƏLƏRİ : Qoşma. Qoşmaların ismin müəyyən hallarında işlənən sözlərə qoşulub məna çalarları yarada bilməsi. Qoşmaların yazılışı və deyilişi. Təkhəcalı qoşmaların sözlərə bitişik, çoxhecalı qoşmaların isə qoşulduğu sözlərdən ayrı yazılması. **Bağlayıcı.** Bağlayıcı cümlə üzvləri, cümlələr arasında əlaqə yaradan köməkçi nitq hissəsi kimi. Bağlayıcılarda vergülün işlənməsi. Mürəkkəb bağlayıcılar və onların yazılışı.

Ədat. Cümlədə fikrin təsirliliyini artıran köməkçi nitq hissəsi olması. Ədatların mənacə növləri. Ədatların yazılışı. Bitişik və ayrı yazılan ədatlar. Təsdiq və inkar ədatlarından sonra vergülün işlənməsi. **Modal sözlər.**

Danışanın ifadə etdiyi fikrə münasibət bildirməsi. Modal sözlərin mənacə növləri. Modal sözlərdə durğu işarələrinin işlənməsi. **Nida.** Nida hiss-həyəcan

ifadə edən köməkçi nitq hissəsi kimi. Nidalarda müəyyən hissi halların ifadəsi. Nidalarda vergül və nida işarəsinin işlədilməsi. **Əsas və köməkçi nitq hissələrinin**

omonimliyi. Köməkçi nitq hissələrinin bir-biri ilə omonimliyi. Köməkçi nitq hissələrinin sinonimliyi. Bəzi bağlayıcı və adatların müəyyən şəkilçilərdən fərqləndirilməsi.

Sözü nün morfoloji təhlili.

MƏTN ÜZƏRİNDƏ İŞ. Mətnin abzaslara ayrılması və ya yeni abzasın müəyyən edilməsi.

SİNTAKSİS. Söz birləşmələri. (Sərbəst söz birləşməsi) Söz birləşməsi anlayışı. Söz birləşmələrində əsas və asılı tərəflər. Əsas tərəfinin ifadə vasitəsinə görə söz birləşmələrinin növləri: ismi birləşmələr; feili birləşmələr və onların növləri. **İsmi birləşmələr. Mürəkkəb adlar** (Mürəkkəb adların söz birləşməsi şəklində olması). Mürəkkəb adların yazılışı. Tərkibində bütün sözlərin birinci hərfi böyük yazılan mürəkkəb adlar. Yalnız birinci komponentinin baş hərfi böyük yazılan mürəkkəb adlar. Tərkibində mirzə, hacı, şah, və s. olan mürəkkəb adların yazılışı. **Feili birləşmələr və onların növləri.** Əsas tərəfi məsdərlə ifadə olunan feili birləşmələr (məsdər tərkibliəri). Əsas tərəfi feili sifətlə ifadə olunan feili birləşmələr (feili sifət tərkibliəri). Əsas tərəfi feili bağlama ilə ifadə olunan feili birləşmələr (feili bağlama tərkibliəri).

Sintaktik əlaqələr. Sintaktik əlaqələrin növləri: **tabesizlik və tabelilik əlaqələri.** Tabesizlik əlaqəsinin bərabərhüquqlu söz və cümlələr arasında olması. Tabelilik əlaqəsi. Tabelilik əlaqəsində olan tərəflərdən birinin digərindən asılı olması. Tabelilik əlaqəsinin yaranmasında ismin hal, mənsubiyyət və xəbərlilik şəkilçilərinin rolu. Uzlaşma əlaqəsi. Xəbərin mübtədə ilə şəxsə və kəmiyyətə görə uzlaşması.

Cümlə üzvləri. Cümlə üzvü anlayışı.

Cümlənin baş üzvləri. Cümlənin qrammatik əsası: mübtədə və xəbər. **Mübtədə.** Mübtədanın cümlədə haqqında danışılanı bildirməsi. Obyektin mübtədə yerində işlənməsi. Mübtədanın ifadə vasitələri. Adlıq halda olan sözlərlə və söz birləşmələri ilə ifadəsi. **Xəbər.** Xəbərin cümlədə, əsasən, haqqında danışılan barədə məlumat verməsi. Xəbərin ifadə vasitələri. Feili xəbər. Feili xəbərin feilin müxtəlif şəkilləri və frazeoloji birləşmələrlə ifadə olunması. Frazeoloji birləşmələrin həm feili, həm də ismi xəbər rolunda işlənə bilməsi. İsmi xəbər. Heç bir suala cavab verməyən **var, lazım, gərək, yox, mümkün** və s. sözlərin ismi xəbər kimi işlənə bilməsi. “Deyil” sözünün adlara qoşulub ismi xəbər olması.

Cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri: tamamlıq, təyin, zərflək.

Tamamlıq. Tamamlığın ifadə vasitələri.

Təyin. Təyinin bütün cümlə üzvlərinə aid olması. Təyinin ifadə vasitələri.

Zərflilik. Zərfliyin, əsasən, feili xəbərə aid olması. Mənaca növləri: təzi-hərəkət, yer, zaman, kəmiyyət, səbəb, məqsəd zərfliləri. Zərfliyin ifadə vasitələri.

Cümlənin həmcins üzvləri. Həmcins üzv anlayışı. Bütün cümlə üzvlərinin həmcins ola bilməsi. Həmcins üzvlərin bir-biri ilə intonasiya və tabesizlik bağlayıcıları ilə əlaqələnməsi. Həmcins üzvlərdə bəzi şəkilçilərin, köməkçi sözlərin (hissəciklərin) və qoşmaların ixtisar oluna bilməsi. Xəbərin həmcins mübtədalarla uzlaşması.

Həmcins üzvlərdə ümumiləşdirici sözlər. Ümumiləşdirici sözlərdə qoşa nöqtə və tire işarələrinin işlədilmə məqamları.

Cümlədə sözlərin sırası. Söz sırasının qanunauyğunluğu. Bu qanunauyğunluğun nəqli cümlədə daha çox gözlənilməsi. Ayrı-ayrı cümlə üzvlərinin yeri. Bəzi məqamlarda söz sırasının pozula bilməsi.

Əlavələr. Əlavənin özündən əvvəlki sözü izah etməsi, konkretləşdirməsi. Əlavənin aid olduğu cümlə üzvündən sonra gəlməsi. Bütün cümlə üzvlərinin əlavəsinin olması. Əlavənin işləndiyi yerlər. Əlavələrdə durğu işarələri: tire və vergüldən istifadə olunması. Tire və defisin bir-birindən fərqi.

Qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə əlaqədar olmayan sözlər. Qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmamaq anlayışı. Belə sözlərin cümlə üzvlərindən fərqi.

Ara sözlər. Onların nitqdə rolu - ifadə olunan fikrə münasibət bildirməsi. İfadə vasitələri. Ara sözlərin formaca növləri: söz formasında olanlar, söz birləşməsi formasında olanlar, cümlə formasında olanlar. Ara sözlərin məna növləri. Ara söz və modal söz. Ara sözlərin cümlədə yeri və onlarda vergülün işlədilməsi qaydaları.

Xitab. Onun müraciət bildirməsi. Xitabların mübtədə ilə oxşar və fərqli cəhətləri. Xitabın cümlədə işlənilmə yerləri. Xitabların ifadə vasitələri.

Cümlə. Cümlə
Məqsəd və

intonasiyaya görə cümlənin növləri. Nəqli cümlə. Sual cümləsi. Sual cümləsinin növləri. Əmr cümləsi. Əmr cümləsinin xəbərinin feilin əmr şəkli ilə ifadəsi. Nida cümləsi. Nida cümləsinin istifadə olunduğu yerlər.

Baş üzvlərin iştirakına görə sadə cümlənin şəxsə görə növləri: Müəyyən şəxslili

cümlələr. Mübtədali müəyyən şəxslili cümlələr. Mübtədasız müəyyən şəxslili cümlələr.

Belələrində mübtədanın asanlıqla təsəvvür oluna bilməsi. **Qeyri-müəyyən şəxslili**

cümlələr. Belə cümlələrdə mübtədanın olmaması. Hərəkətin qeyri-müəyyən şəxs (və ya qeyri-müəyyən şəxslər) tərəfindən icra edilməsi. Xəbərlərinin həmişə üçüncü şəxsin cəmində olması. **Ümumi şəxslili cümlələr.** Belə cümlələrdə mübtədanın iştirak etməməsi və ifadə olunan fikrin qaydaya düşən, ənənəyə çevrilən bir fikir kimi qəbul edilməsi.

Xəbərlərinin, bir qayda olaraq, III şəxsin cəmi və II şəxsin təkində olması. **Şəxssiz**

cümlələr. Belə cümlələrdə mübtədanın olmaması, mübtədanın cümləyə gətirilməsinin

və ya təsəvvür edilməsinin qeyri-mümkünlüyü. Xəbərlərinin yalnız üçüncü şəxsin

təkində olması (dəyişə bilməməsi). **Adlıq cümlələr.** Ayrı-ayrı sözlərin və ya söz

birləşmələrinin xəbərlilik şəkilçisi, şəxs sonluğu qəbul etmədən sadalanaraq fikir ifadə

etməsi. Belələrinin şərti olaraq adlıq cümlə adlanması. Adlıq cümlələrin ifadə

vasitələrinin adlıq halda olması.

Söz-

cümlə. Heç bir şəkilçidən, əlavə vasitələrdən istifadə etmədən təklikdə işlənərək, fikrin

təsdiqi və inkarını bildirən sözlərin söz-cümlə kimi götürülməsi. Söz-cümlə üzvlənməyən

Mürəkkəb cümlə haqqında ümumi anlayış.

Tabesiz mürəkkəb cümlələr. Tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərəfləri arasında tabesizlik əlaqəsinin olması. Tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərəflərini bağlayan vasitələr: intonasiya və tabesizlik bağlayıcıları. Bağlayıcısız və bağlayıcı tabesiz mürəkkəb cümlələr.

Tabeli

mürəkkəb cümlələr. Tabeli mürəkkəb cümlə anlayışı. Tabeli mürəkkəb cümlənin tabesiz mürəkkəb cümlələrdən fərqi. Tərkib hissələri arasında tabeli bağlılığın olması. Tabeli mürəkkəb cümlədə ki bağlayıcısının yeri. Budaq cümləni baş cümləyə bağlayan vasitələr: intonasiya, bağlayıcı və digər vasitələr. Tabeli mürəkkəb cümlədə bağlayıcı sözlər. Baş və budaq cümlələr. Baş və budaq cümlələrin yeri. **Sintaktik təhlil.**

Vasitəsiz və vasitəli nitq. Vasitəsiz nitq. Başqasının nitqinin verilmə üsulları. Hər hansı bir şəxsin fikrinin eynilə, heç bir dəyişiklik edilmədən verilməsi. **Vasitəli nitq.** Hər hansı şəxsin fikrinin deyildiyi və ya yazıldığı kimi yox, həmin fikrin məzmununu saxlamaqla, ifadəsini bir qədər dəyişməklə verilməsi. Vasitəsiz nitqli cümlələrdə müəllifin sözlərinin ən çox nitq və təfəkkür feilləri ilə (dedi, söylədi, soruşdu, əmr etdi, düşündü, fikirləşdi və s.) ifadə olunması. Vasitəsiz nitqin vasitəli nitqə çevrilə bilməsi. Vasitəsiz nitqli cümlələrdə durğu işarələrinin (dırnaq, qoşa nöqtə, vergül, tire) işlədilməsi.

Dil nədir? Dilin quruluşu. Dilin funksiyaları. Dilin cəmiyyətdə rolu. Dilin ictimai hadisə olması. Digər ünsiyyət vasitələri. **Bəşəriyyətin** yaddaşı – **Yazı.** Yazının tipləri: əşyəvi, şəkli (piktoqrafik), fikri (ideoqrafik) və hərfi (fonoqrafik) yazı.

Azərbaycan ədəbi dilinin normaları: fonetik norma, leksik norma və qrammatik norma.

Durğu işarələri: nöqtə, sual, nida, vergül, üç nöqtə, qoşa (iki) nöqtə, dırnaqlar, tire.

MƏTN ÜZƏRİNDƏ İŞ.